

др Антон Перенич,
ванредни професор Правног факултета у Љубљани

О ПОЛАЗНИМ ОСНОВАМА АКСИОЛОГИЈСКОГ МЕТОДА У ПРАВУ

1. Расправа о аксиологијском методу у праву оптерећена је барем са два сазнања: прво, тим методом се задире у област толико узвишеног, а истовремено спорног појма као што је вредност, и друго, тим методом пружамо правнику средство за оцењивање света од кога професионално, дакле и егзистенцијално, зависи.

Тежине тих сазнања бићемо свесни утолико више, ако узмемо у обзир да вредности нису само унутрашњи, суптилни израз човековог бића већ су то у великој мери и спољне компоненте односа међу људима, саставни део идеолошко-политичког програма, борбени позиви револуционарних и псеудореволуционарних подвига, ефикасне фасаде етаблиране власти, и сл. Основ који аксиологијски метод узима као полазни, добија на тај начин застрашујуће димензије.

Уколико занемаримо аксиологијски метод у историјски преломним периодима када је правно-филозофска мисао укључена у утврђивање мисаоног модела о радикалној трансформацији света на новим основама вредности, и ограничимо се само на утврђивање његовог места у оквиру одређеног (релативно устале) правног поретка; можемо пристати на дефинисање аксиологијског метода *као метода критике постојећег права*⁽¹⁾ само онда, ако се под критиком подразумева и позитивно вредновање, све до апологије. Без таквог одређивања значаја појма „критика“ морали бисмо се неизоставно сукобити са просечним односом правника према конкретно утврђеном правном систему, или пак констатовати да је аксиологијски метод у суштини могућ само без правника и њиховог просечног односа према праву. Међутим, да су у аксиологијски метод ипак уграђени и такви мисаони поступци који, више или мање, доводе до изразито негативног вредновања права (дакле, до критике права у ужем смислу), на специфичан начин признају и правници сами својим настојањем да се аксиологијски метод постави у строго утврђене оквире. Већ

(1) На више или мање експлицитну дефиницију аксиологијског метода као метода правне критике налазимо и у домаћој литератури. Види, на пример, Gorazd Kušelj: *Uvod v pravoznanostvo*, Ljubljana, 1973, стр. 316, и Радомир Лукић: *Методологија права*, Београд 1977, стр. 63.

површна анализа показује да су утврђени различити модели вредновања, који би требало да омогуће сигурну примену аксиологијског метода без бојазни да бисмо резултатима до којих бисмо тиме дошли, пробали дозвољене границе етаблираног друштвеног поретка и, посебно, његовог идеолошког оквира.

2. Када је реч о вредновању правног система, било као целине било у његовим појединим деловима, могућа су (ако се држимо преовлађујућих праваца и занемаримо, више или мање, маргиналне екстреме) два карактеристична приступа. Први тражи вредносне критеријуме унутар самог нормативног система уз пристајање на одређене специфичне вредности које произлазе из природе правних норми самих и специфичног начина његовог настајања и примене. Други прибегава моралу и у различитом обиму врши суочавање правних норми и моралних принципа⁽²⁾.

Обично се први приступ означава као вредносно чист приступ, иако је, у суштини, реч само о свесном одрицању могућности да нас вредновање позитивног права доведе и до оцењивања оних основа вредности на којима се заснива одређени правни систем. Келаеново закључивање методологијског круга хипотетичном основном нормом више је него јасан покушај спречавања таквог оцењивања.

Истина је, додуше, да се такав приступ може означити као изразити идеолошки допринос правне науке образложењу легитимности државне власти у модерном друштву и апологији позитивног права, али је, такође, истина да ни други приступ, и поред привидне различитости, не иде даље од првог. Морал као вредносни полазни основ мора се увек (па и у радикалним варијантама суочавања права и морала) прилагодити законитостима „правних оквира“ и функцијама који су иманентни правном регулисању и налазе своје оправдање у специфичним правним вредностима, у „унутрашњем моралу права“⁽³⁾.

Између оба приступа постоји релативно мала разлика. Оба полазе од датих вредносних критеријума који сами нису подложни вредновању. Први приступ покушава да убеди правника да су сви вредносни критеријуми већ дати у правним нормама самим, а други дозвољава тражење тих критеријума и ван правних норми, али непрестано упозорава да то тражење има непомерљиве границе у виду „објективизиране вредносне структуре“⁽⁴⁾. Оцењивање правних аката је, због тога, дозвољено само са вредносних полазних основа креатора правног акта. Другим речима, објективизирана структура која се поставља као неизоставни основ аксиологијског метода, јесте политичка идеологија која усмерава одлуке законодавца. При томе, у ствари, и није значајно да ли се код позивања на морал као вредносни полазни основ аксиологијског метода ослањамо на „вечите“ и „универзалне“ моралне критеријуме или само на моралне основе одређеног друштва, јер се и „вечите“ и „универзалне“ вредности увек операционализују у оквиру одређене политичке идеологије.

Политички систем и његов идеолошки основ на тај начин увек одређују димензију аксиологијског метода (барем онда ако он остаје у дозвољеним оквирима и уколико пристајемо на традиционалну лојалност правника према власти). Различита формираност тог система утиче, пре

(2) Упореди: Cristophe Grzegorzczak: *La théorie générale des valeurs et le droit*, Paris, 1982, p. 27. и даље.

(3) Вид.: Lon L. Fuller: *The Morality of Law*, London, 1963, p. 33 и даље.

(4) Вид.: Miguel Reale: *O direito como experiencia*, Sao Paulo, 1968, p. 429. и даље.

свега, на „аргументативну технику”, којом се покушавају оправдати на тај начин одребене границе аксиологијског метода. У системима за више или мање изразитим политичким плурализмом наилазимо, пре свега, на позивање на специфичне правне вредности (као што су законитост, правна сигурност, предвидивост, мир, и слично) које су, сигурно, и с аспекта економског и политичког система довољно функционалне вредности, у име којих треба аксиологијски метод сачувати у тачно одребеним оквиринама⁽⁵⁾. У једнопартијским системима са изразитом политичком доминантом и политичким волунтаризмом, који из ње произлази и барем до одребене мере мења функцију правног система, наилазимо, међутим, на више или мање отворено позивање на верност политичкој идеологији и основним вредностима новог друштвеног поретка⁽⁶⁾.

3. Ако је због природе и функције саме правне праксе могућно пристати на констатацију да су нормативни и идеолошки систем преовлађујући референцијски оквири аксиологијског метода те праксе⁽⁷⁾, истовремено се јавља сумња у прихватљивост тих оквира за аксиологијски метод као део научног приступа праву. Ову сумњу јача убеђење да аксиологијски метод треба да води правну науку до критичких сучавања са постојећим нормативним решењима и свим оним друштвеним и духовним компонентама које утичу на утврђивање тих решења. Уобичајена тврдња да је суштина науке у откривање истине и непрестаном проверавању полазних научних основа и остварених резултата, наилази у области која нас овога пута интересује, на јаку препреку која се испољава у чињеници, да барем неки полазни основи аксиологијског метода покрећу скоро неразрешиви сплет проблема који се могу сагледати.

Сувице далеко би нас одвело истраживање на које основе је научна мисао у свом развоју постављала аксиологијски метод и у којој мери јој је успело да пробије априорне оквире. Али бар као грубу констатацију могли бисмо, што се постојећег стања тиче, поставити тврдњу да до тог пробијања долази било филозофско-спекулативним тражењем вредносних полазних основа који на тај начин постају преплетени са привидном универзалношћу и ванверменском димензијом, било прибегавањем социолошком истраживању и њему својственом емпиријском проверавању.

Ако је први пут историјски испитан и данас представља само варијације унутар израбених модела природно-правних доктрина, други се сусреће са сложеним проблемима које у великој мери проузрокује природа самог социолошког истраживања. Као емпиријски доказ наше тврдње да савремена правна наука код покушаја пробијања традиционалних

(5) Вид.: Chaim Perelman: *Droit, morale et philosophie*, Paris, 1968, p. 123. и даље.

(6) За наше услове је у том правцу карактеристично десето основно начело устава СФРЈ. Тај део устава изражава основна начела социјалистичког самоуправног друштва и његовог напретка и представља основ и правац тумачења устава и закона, као и деловање свих и свакога. Ако узмемо у обзир природу језика у коме су изражена основна начела, као и убеђење да су у њима обухваћена и Босновна начела самоуправног социјалистичког морала, онда се у таквом уређењу може наћи довољан доказ за тврдњу о *a priori* датом референцијском оквиру аксиологијског метода.

(7) И када је реч о правној пракси, не треба превидети упозорења о неким предностима које доноси политичка идеологија као аксиологијски полазни основ у поређењу са „очишћеним” правним системом. Предности треба да произлазе из битних карактеристика саме идеологије (посебно њене преплетености са вредностима и визијом развоја). Упореди: Sergio Cotta: *Giustificazione e obbligatorietà delle norme*, Milano, 1981, p. 56. и даље. Ове карактеристике би требало да отворе могућности за креативнију интерпретацију и примену права.

оквира аксиологијског метода прибегава социологији, користимо овог пута ограничено, али довољно јасно домаће искуство.

Ако као општу констатацију можемо поставити тврдњу да се аксиологијски метод у оквиру југословенске правне праксе и теорије у великој мери ослања на *a priori* дате аксиологијске основе, можемо такође, констатовати да се, барем у теорији, у одређеном периоду ови основи постављају као сувише ограничавајући. Такви периоди су, посебно, они, када су чешћа упозорења на претерано разилажење између нормативног и стварног и када постаје неизбежно питање да ли се квалитет правног система може заиста мерити само с аспекта идеолошких концепција и карактеристикама и путевима развоја одређеног друштва.

На тај начин је код покушаја да се одреди „вредност права у југословенском друштву“⁽⁸⁾ дошло до одређених карактеристичних констатација које поткрепљују тврдњу о настојањима да се аксиологијски метод постави на „социолошке основе“: „... правни систем мора бити у складу са системом вредности људи којима је намењен... а остваривати се може само онда, када се људи са њим слажу“⁽⁹⁾... Ту је очигледно реч о *социолошком питању* (подвукао А. Перенич), које не могу решити ни правна теорија ни правна филозофија... Тек поуздана социолошка истраживања омогућила би оцену у коликој мери је наш правни систем одговарајући, како у одређеним областима, тако и у целини. Иначе остајемо само код субјективистичких осећања и интуиција и механичког уопштавања. Критика права треба да полази са аспекта његове рационалности која се може мерити по томе колико је способно остваривати нормативно обухваћене идеале...“⁽¹⁰⁾; ... данас оцењујемо вредност правних правила по томе како се остварују и какве резултате дају у нашем друштву, у свакодневним односима између обичних људи... Право не оцењујемо на основу великих, често основних замисли лепих и племенитих, али нереалних, неостваривих декларација, начела и постулата којима би требало да буде прожето, већ према резултатима које остварује у односима међу људима. Правна правила се проверавају у ситним, малим поступцима малих људи...“⁽¹¹⁾; ... за вредновање права је „неопходно располагати потпуном, јасном и, посебно, критичком сликом друштвене структуре, распореда друштвене моћи и друштвених конфликта који условљавају и дају смисао југословенском правном систему... Свако програмско или *de lege ferenda* расправљање о улози нашег правног система имало би данас претежно декларативно-емотивни значај ако се не би заснивало на радикалном сагледавању и схватању постојећег стања, што значи, између осталог, и на схватању условљености нашег правног система са класном диференцијацијом и конфликтношћу“.

Полазни основи аксиологијског метода, дакле, нису више *a priori* дати основи вредности. Критеријуми за оцењивање права настају приликом емпиријског истраживања друштвене стварности. Одлучујућа је кон-

(8) Иницијативу за тај покушај дао је часопис „Гледишта“, који је 1972. године објавио и прилоге оних југословенских правних теоретичара који су се одазвали позиви да кажу своје мишљење о вредности права у југословенском друштву.

(9) Види и прилог Францета Бучера, „Гледишта“, 5—6, 1972, стр. 723.

(10) Горазд Кушеј, „Гледишта“, 5—6, 1972, стр. 725. и даље.

(11) Андрија Гамс, „Гледишта“, 5—6, 1972, стр. 747. и даље.

кретна вредносна оријентација људи, а посебно распоређивање друштвене моћи и степен друштвене конфликтности који утичу на утврђивање ове конкретне вредносне оријентације и дају истовремено основ за социолошко разликовање између нормативног система социо-културних вредности и система вредности конкретних друштвених група, а тиме истовремено и основ за критичку оцену традиционалних вредносних (значи, нормативних и идеолошких) основа аксиологјског метода.

Ово, без резерви изражено убеђење, да само „социолошка слика друштва“ може да постави аксиологјски метод на сигурни полазни основ, очишћен од „субјективистичких осећања“ и „емотивности“, подржава прелоставку да правници не могу без унапред датих модела, очишћених сумњи. Одговор на питање у коликој мери су измењени полазни основи аксиологјског метода заиста сигуран мисаони модел, због тога не треба тражити у правној теорији самој, већ пре у дисциплини која, по мишљењу правне теорије, пружа толико сигурне инструменте мерења. Да се правници оправдано препуштају социолошкој објективности и научном основу, може се закључити из сигурних наступа самих социолога када апстрактно расправљају о својој дисциплини. Онда се убеђењем истичу њен научни основ, а тражење истине као највишу заповест социолога⁽¹³⁾, с тим што не забораве да кажу да је социологија својом изразито критичком функцијом усмерена ка рушењу постојећег и уходаног⁽¹⁴⁾, и сл. Битно другачију слику, међутим, добијемо када социолози приступе приказивању социологије каква стварно јесте, а не каква би требало да буде.

Ограничавамо се само на неколико критичких констатација социолога које су, по нашем мишљењу, од битног значаја за постављање социолошког истраживања као основа аксиологјског метода.

Поред упозорења на неповезаност теоријске и емпиријске социологије, на потешкоће у операционализацији кључних социолошко релевантних категорија због њиховог метафизичко-идеолошког руха, на настајање хипотезе истраживања уз доследно уважавање идеолошко-нормативно-институционалног модела одређених друштвених односа, уз истовремено убеђивање истраживача да емпиријско истраживање није усмерено ка евентуалном проверавању модела самог, већ само на тражењу узрока, зашто се стварност не приближава довољно брзо моделу⁽¹⁵⁾, за наш проблем су још посебно важна и она упозорења која се тичу одређених посебних области истраживања. Реч је, посебно, о истраживањима стварног распореда друштвене моћи и о истраживањима вредносне оријентације одређених друштвених група, где се политичка идеологија и нормативни систем испољавају као одлучујући, а истовремено и као ограничавајући фактори, како у утврђивању хипотеза за емпиријско истраживање, тако и код теоријског уопштавања емпиријски утврђених резултата⁽¹⁶⁾. Ако томе додамо још и констатације о уситњености,

(13) Вид.: Рудн Сүлек: *Ситуација социологије у свијету данас*, „Ревизија за социологију“, 3—4, 1978, стр. 13.

(14) Вид.: Иван Күвачић: *О стању и могућностима социологије*, „Ревизија за социологију“, 2—3, 1972, стр. 104.

(15) Детаљније о томе види Антон Перенич: *Покушај саопћавања социологије и правне теорије*, „Право и друштво“, вол. III, Загреб, 1984, стр. 65. и даље.

(16) Вид.: Peter Jambrek: *Моћности изградње марксистичке социолошке теорије*, „Теорија ин пракса“, 12, 1977, Љубомир Тадић: *О оријентацијама у социологији*, „Ревизија за социологију“, 1—2, 1979, анкета: *Сећањим тренутака југословенске социологије*, „Теорија ин пракса“, 2 и 3, 1984. и даље.

неконтинуираности и парцијалности социолошког истраживања, о недовољној истражености друштвене структуре и њене мобилности, процесе одлучивања, вредности, итд., као и о скоро незнатном утицају социолошког истраживања на прихватање друштвених одлука и о покушајима мењања функције социологије у апологетско подржавање актуелне политичке ситуације(17), онда је убеђење о сигурности социолошких резултата као основа аксиологијског метода опасно уздрмано.

Међутим, такве констатације не доводе неопходно до песимистичког закључка да је настојање правне теорије за одступањем од традиционално постављених оквира аксиологијског метода наишло на несавладиве препреке. Подстицајно је већ само сазнање да се старим путевима више не може ићи, да је неопходна интердисциплинарна сарадња, да се неизоставно мора постићи виша професионална култура која ће обавезивати на уважавање резултата сродних струка. То уважавање, међутим, не значи и некритичко пристајање на те резултате као *a priori* дате полазне моделе и мерне инструменте. Њихову корисност треба оцењивати с аспекта дисциплине која се бави предметом који тражи постављање аксиологијског метода на нове основе. Таква оцена је, на крају крајева, обавезна и за социологију, јер указује на квалитет и применљивост њених резултата на изузетно значајном подручју друштвених односа. Уградња социолошких сазнања у основе аксиологијског метода отвара, на крају крајева, и промењене могућности утицаја обе дисциплине друштвених наука на политичко одлучивање.

(Превела са словеначког Маријана Пелицарић)

dr Anton Perenič,
professor of the Faculty of Law in Ljubljana

FOUNDATION OF AXIOLOGICAL METHOD IN THE SPHERE OF LAW

Summary

At the beginning the author treats the essence of the axiological method in the sphere of law, together with the relevant foundations of the method. He points at two prevailing ways of determining these foundations and to their real and apparent differences. He attempts to answer the question of the degree of influence of the characteristics of political system on the determination of foundations of the axiological method. The second part of the article deals with the issue of limits of the axiological method within the framework of Yugoslav legal theory. In this sphere relevant sociological research contributes to the search of foundations of the method. Concluding part of the study relates to adhering by the jurists to already prepared theoretical models, as well as to the possibilities offered by sociology in the search for these models. The author pleads for preservation of the essence of legal categories and at the same time for a creative cooperation between the two social disciplines. Such a cooperation could ensure also their greater development and a corresponding influence in society.

(17) Види већ наведену анкету о садашњем тренутку југословенске социологије, *op. cit.*

dr Anton Perenič,
professeur à la Faculté de droit à Ljubljana

SUR LES BASES INITIALES DE LA METHODE
ACTIOLOGIQUE DANS LE DROIT

Résumé

Dans la première partie de sa contribution l'auteur discute de l'idée essentielle de la méthode actiologique et de ses bases initiales. Il indique deux modes qui prédominent dans la détermination de ces bases et leurs différences réelles et apparentes. Il essaie de donner la réponse à la question à savoir en quelle mesure les caractéristiques du système politique agissent sur la détermination des bases de la méthode actiologique. Dans la deuxième partie, il examine le problème des limites de la méthode actiologique dans le cadre de la théorie juridique yougoslave où il attire l'attention sur les mouvements caractéristiques dans la recherche des bases de cette méthode tout en s'appuyant sur des recherches sociologiques. Dans la dernière partie l'auteur indique que les juristes sont tournés vers des modèles de réflexion déjà élaborés et vers les possibilités que la sociologie peut offrir dans la recherche de ces modèles. Il s'engage à la sauvegarde de l'idée essentielle des catégories juridiques avec simultanément la coopération créative entre les deux disciplines sociales. Une telle coopération pourrait assurer de même leur plus grande pénétration et influence sociale.